

УДК 811.162.52-112:81:39

МІФОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ МОВИ

Олександр МОТОРНИЙ

*Львівський національний університет ім. І. Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології*

У статті розглядається функціонування міфологічного компонента у складі фразеологізмів верхньолужицької мови. Визначається походження образу міфологічного персонажа у фразеологізмах та статус цих образів у мовній картині світу носіїв верхньолужицької мови.

Ключові слова: фразеологізм, образ, міфологічний компонент, мовна картина світу, дохристиянська свідомість.

Проблемам фразеології присвячується в останні роки достатньо багато уваги. Усталені звороти у сучасній лінгвістиці вивчаються під кутом зору семантики, когнітології, етнолінгвістики, використовуються й інші методи дослідження. У контексті слов'янського мовознавства особливо цікавим є вивчення фразеології малих слов'янських народів (фразеологічного запасу словенської, македонської, кашубської, верхньо- та нижньолужицької мов) з погляду етнолінгвістики, оскільки мови малих слов'янських народів у сьогоdnішньому українському мовознавстві вивчені недостатньо. Їх система та національна своєрідність потребують детального аналізу українськими лінгвістами.

Одним із малодосліджених аспектів фразеології верхньолужицької мови є фразеологізми з міфологічним компонентом. У своїй праці “Зв'язок міфу й мови” В.Маслова досліджує так звану міфологічну теорію походження мови, до створення якої були причетні такі дослідники міфології та мови, як Ф.Шеллінг, М.Мюллер та Е.Кассієр. Сама дослідниця міфологічної теорії мови стверджує, що “саме міфологічна гіпотеза походження мови здатна пояснити феномен фантастичної складності та глибини семантики з її культурно-надлишковими смислами, які лише ускладнюють спілкування. Міфологічна гіпотеза дає змогу пояснити сам феномен мовного різноманіття: мова для носіїв різних культур є засобом замикання культури у собі, щоб зробити її непроникливою для інших народів”¹. Враховуючи сьогоdnішню тенденцію до вивчення мовних явищ з точки зору культурології, цю теорію, на нашу думку, не варто залишати поза увагою. В. Маслова наводить ще одне вагоме підтвердження нерозривного зв'язку міфології та мови: “Майже будь-яке слово для людини зі стародавнього світу мало особливу міфологічну глибину, було оточене міфічними смислами, було сакральним. Для наших предків було надзвичайно важливим знання сакральної семантики слова”².

¹ Маслова В. Связь мифа и языка // Фразеология в контексте культуры. Москва, 1999. С.160.

² Там же. Москва, 1999. С.160.

Мета нашого дослідження – визначити етнолінгвістичний статус міфологічного компонента у складі фразеологізмів верхньолужицької мови, проаналізувати походження образів міфологічних персонажів, які потрапили до верхньолужицької фразеології, та визначити місце цих образів у мовній картині світу лужичан. Джерелами для роботи обрано “Фразеологічний словник верхньолужицької мови”³, фразеологічні та тлумачні словники інших слов’янських мов⁴, праці, присвячені міфології лужицького народу⁵, збірки лужицьких легенд⁶.

Дохристиянські вірування лужицьких сербів не могли не позначитись на лексичній та фразеологічній системі верхньолужицької мови. Сучасним лужичанам відомі такі персонажі міфів та легенд, як *připoldnica*, *wódny muž*, *bobak*, *zmij*, *kubolčik*, *bludnička* тощо. На сьогоднішній день найбільш ґрунтовним дослідженням лужицької міфології вважається праця видатного чеського сорабіста А. Черного “Міфічні створіння лужицьких сербів”⁷, в якій учений детально розповідає про більшість лужицьких міфологічних персонажів, використовуючи фольклорний матеріал й інших слов’янських народів та наводячи як приклади легенди з різних куточків Лужиці.

Мотивацію, пов’язану з міфологією, мають фразеологізми *zmija těj* та *kubolčika těj*. Міфологема *zmij* присутня у фольклорі фактично усіх європейських народів, у тому числі слов’янських, під різними назвами (у східних слов’ян Змей Горыныч, Змиулан). Уявляв його кожен народ по-різному. Природа та характер змія також різнилися залежно від його “етнічної приналежності”. В уявленні більшості слов’янських народів змії є уособленням злих сил. Виняток з правила становлять сербські вірування, де змії – позитивний персонаж, який бореться з демонами погані погоди, та серболужицький змії, який навіть приносить щастя. Ось який опис лужицького змія дано у праці П. Недо “Казкарі, актори та співаки”: “Змія представляли як вогняну крилату істоту або як розжарену кулю з довгим вогняним хвостом”⁸.

Судячи з фразеологізму *zmija těj*, у лужицьких сербів змії був символом багатства, причому багатства несподіваного, часто сумнівного походження. Якщо людина мала дружні стосунки з цією істотою, якщо вона певним чином заволодівала змієм, він забезпечував їй достаток. Залежно від того, що саме приносив змії свому господарю, П. Недо наводить своєрідну класифікацію цих міфологічних персонажів: “Були різні види зміїв: грошові, житні, молочні, сирні...”⁹. У іншій лужицькій легенді опис змія звучить наступним чином: “Хто такий змії? Як він виглядає? Він прилітає здалека зі своїми дарами у формі розжареної кулі з довгим вогняним хвостом”¹⁰. У попередній легенді дається також пояснення, як задобрити змія, щоб він залишив вам від себе якийсь

© Моторний О., 2008

³ Івченко А., Вельке С. Верхнелужицкий фразеологический словарь / Hornjoserbski fraseologiski słownik / Obersorbisch Phraseologisches Wörterbuch. Budyšin, 2004.

⁴ Олійник І., Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ, 1991. С.109. Trávníček F. Slovník jazyka českého. Praha, 1952.

⁵ Černý A. Mythiske bytosće lužických Serbow. Budyšin, 1898.

⁶ Wawrik A. Za kerkom wólša. Stare serbske powěšće. Budyšin, 1982.

⁷ Černý A. Mythiske bytosće lužických Serbow. Budyšin, 1898.

⁸ Nedo P. Bajkarjo, hercy a kantorki. Zawod do serbskeho ludoweho basnistwa. Budyšin, 1962. S.126.

⁹ Ibid. S.126.

¹⁰ Wawrik A. Za kerkom wólša. Stare serbske powěšće. Budyšin, 1982. S.63.

подарунок: “Щоб він для вас лишив подарунки, на стріху потрібно лишити йому на ніч рогалик”¹¹.

Негативна конотація фразеологізму *zmija měc*, яка полягає у сприйнятті у даній ситуації змія як нечистої сили, наводить на думку про те, цей фразеологізм був створений після запровадження християнства. Аналогічну семантику “мати сумнівне джерело великого достатку” має фразеологізм *kubolčika měc*. Міфологема *kubolčik* відповідає українській міфологемі “домовик” і зображається *kubolčik* традиційно – як маленький чоловічок з довгою бородою та волоссям, що зазвичай мешкає у будинку разом з людьми. Образ цього міфологічного персонажа змальований у праці П. Недо: “У Нижній Лужиці його називали коболт, кобад, кобуд, коблік...а у Верхній Лужиці – коболтк, коболчік, кубусчік... куболчіка уявляють як маленьку людиноподібну істоту, яка любить одяг червоного кольору”¹². Верхньолужицький домовик, судячи з фразеологізму *kubolčika měc*, так само, як і змії, приносить багатство, що знову ж таки здавалося оточуючим людям підозрілим. П.Недо вказує на деякі спільні риси лужицького змія та домовика, зокрема, вчений стверджує, що змії та домовик втікають від людини, якщо їх не підгодовувати: “Куболчіка можна було завести так само, як і змія, а позбутися його було навіть легше. Зазвичай він зникав, коли його переставали годувати”¹³.

Наступна міфологема, відображена у верхньолужицькій фразеології, є *bludnička*. Представлена вона у фразеологізмах *zhubić so kaž bludnička we wolšach*, *bludnički lojić*. Лужицькі серби уявляли цю міфологему у вигляді вогників, що з’являються на болотистій місцевості¹⁴. Як істоту з ворожою людині природою, блудницю описує у згадуваній праці П.Недо: “Кажуть, що блудниці є істотами злими, які намагаються заподіяти шкоду людям. Вони заводять людей у болота та топлять їх там або ж цілу ніч водять їх навколо болота, а зранку людина приходить додому дуже змучена”¹⁵. З фразеологічного матеріалу можна дізнатися про те, що блудниця проживає серед вільх: *zhubić so kaž bludnička we wolšach* – ‘безслідно зникнути, загубитися’ і що люди на неї полюють: *bludnički lojić* – ‘думати непрактично, витати у хмарах’.

Ще одна цікава міфологема, відображена у верхньолужицькій фразеології – це *připoldnica*. За давніми лужицькими легендами, *připoldnica* – це жінка у білому одязі з серпом у руках, яка стежила за тим, щоб у полудень селяни не працювали у полі. Якщо ж хтось порушував цей закон, то мав протягом години без перерви у формі монологу говорити на одну тему. Інакше на людину чекала неминуча смерть. Саме цим фольклорним сюжетом, очевидно, і мотивований фразеологізм *so prašec kaž připoldnica* у значенні “дуже настирливо когось про щось випитувати”. Образ полудниці детально змалював у своїй праці “Міфічні створіння лужицьких сербів” вже згадуваний чеський етнограф А. Черний “Полудниця являється людям, які працюють на полі у полудній час або просто перебувають в цей час у полі. Вона з’являється влітку...за сонячної спекотної погоди. Лужичани уявляють її як стару жінку у білому одязі з серпом у руці”¹⁶. Ще один цікавий міфологічний персонаж, відображений у фразеології верхньолужицької мови – це *bobak*. *Bobak* уявлявся як злий дух чорного кольору: *čorny*

¹¹ Ibid. S.63.

¹² Nedo P. Bajkarjo, hercy a kantorki. Zawod do serbskeho ludoweho basnistwa. Budyšin, 1962. S.127.

¹³ Ibid. S.128.

¹⁴ Ibid. S.114.

¹⁵ Nedo P. Bajkarjo, hercy a kantorki. Zawod do serbskeho ludoweho basnistwa. Budyšin, 1962. S.115.

¹⁶ Černý A. Mythiske bytosće lužických Serbow. Budyšin, 1898. C.99.

kaž bobak – “абсолютно чорний” та дуже страшний. Особливо його боялися діти: *bojeć so kaž džečo bobaka* – ‘дуже боятися чогось або когось без особливої на те причини’.

Цікаву історію, пов’язану з міфологією, має вже згаданий фразеологізм *spać kaž kralojo w Lubinje* у значенні “дуже міцно спати”. За легендою, одного разу у містечку Любін зустрілися сім лужицьких королів, щоб вирішити, як їм відбити атаку німецької армії. Під час чергової битви усі сім королів загинули, і їх поховали під каменем неподалік Любіна. Там вони покояться до сьогодні, а коли для Лужиці настануть важкі часи, королі воскреснуть з мертвих і прибудуть на допомогу своєму народові¹⁷.

Затемненою є мотивація фразеологізму *hotowy na wusmużowu horu być* з семантикою “бути дуже виснаженим, втомленим”. З одного боку, втома та виснаженість може асоціюватися з горою каші як об’єктом з нестійкою структурою, що може легко впасти або розповзтися. З другого боку, існує лужицька легенда про Вусмужеву гору, розташовану біля містечка Wóspork. Згідно з легендою, поданою у дослідженні А. Черного¹⁸, свого часу ця гора викидала з себе вогонь, що спричинило виникнення навколо неї ям, у яких тепер живуть привиди та духи. Духи біля цієї гори мають свої свята, на які вони скуповують у навколишніх селах харч та напої. Щоб вигнати цих духів, люди мали розгадати їхні загадки, але протягом тривалого часу ніхто зробити цього не міг. Далі у легенді розповідається, що одного разу біля цієї гори обробляв поле селянин і до нього вийшов дух, що мешкав біля гори. Дух поставив перед селянином завдання: з’їсти пиріг так, щоб він залишився цілим, та випити пиво, не торкнувшись при цьому носом кухля. Мудрий селянин вирізав кусок пирога так, що край його лишився і випив пиво, не торкнувшись посудини не лише носом, а й бородою. Після цього випадку духи більше не з’являлися біля Вусмужевої гори і не турбували більше людей з навколишніх сіл. Чи може ця легенда пояснити виникнення та значення фразеологізму *hotowy na wusmużowu horu być*? Очевидно, цей фразеологізм мотивований усе ж саме фізичними властивостями матеріалу, з якого може бути створена гора (у даному випадку це – каша, верхньолуж. *wusmuż*).

Інакше виглядає ситуація з фразеологізмом *na wusmużowej horje być*, який означає “перебувати у складному або небезпечному становищі”. Цілком можливо, що мотивацією для створення цього фразеологізму послужила саме згадана нами давня лужицька легенда про духів Вусмужевої гори та мудрого селянина, який зміг їх перемогти. Водночас не можна виключити, що останній фразеологізм також мотивований фізичними властивостями матеріалу, з якого, за уявленнями лужицьких сербів, може складатися (з каші).

Окрім слов’янських та специфічних лужицьких міфологічних мотивів, у верхньолужицькій фразеології наявні одиниці з компонентами-назвами персонажів та подій з класичних давньогрецьких міфів та легенд. Так, у верхньолужицькій фразеології знаходимо вираз *Augiasowy chlěw (Augiasowu hródź) wurjedźić* зі значенням “з великими зусиллями навести лад у дуже забрудненому місці”. З давньогрецьких міфів відомо, що конношні царя Авгія, сина бога сонця Геліоса, містили численну кількість худоби і що їх не чистили протягом тридцяти років, аж поки Геракл за один день не навів у них лад, переспрямувавши на них течію річки (один із подвигів Геракла). Цар Авгій своєї обіцянки не виконав, що спричинило війну між ним та Гераклом.

Другий фразеологізм, сюжет якого узятो з давньогрецької міфології – це *nić Ariadny*, “те, що допомагає знайти вихід зі складної ситуації”. Широковідомим є міф про подвиг

¹⁷ Černý A. Mythiske bytosće lužických Serbow. S. 67.

¹⁸ Černý A. Mythiske bytosće lužických Serbow. Budyšin, 1898. S. 64.

Тесея та його двобій з Минотавром у лабіринті, з якого він знайшов вихід саме завдяки нитці, яку йому дала закохана у нього Аріадна. Обидва згадані фразеологізми наявні у системі інших слов'янських мов, а отже, мають інтернаціональний характер: рос. *ариаднина нить*¹⁹, чеськ. *Ariadnina nit'*²⁰, укр. *нитка Аріадни*²¹.

Не зважаючи на те, що сьогодні лужичани є народом з християнською свідомістю, сліди язичницьких вірувань залишаються присутніми у їхній мовній картині світу. Верхньолужицька мова, зокрема фразеологія, дає цьому підтверження. У ході роботи вдалося проаналізувати фразеологічні одиниці, у яких загалом міститься близько п'ятнадцяти компонентів, так чи інакше пов'язаних з міфами та легендами лужицького народу. Цими компонентами виявилися назви персонажів так званої "нижчої" міфології, тобто назви різноманітних духів (хатніх, польових, лісових), які, за уявленнями лужичан, мали той чи інший вплив на повсякденне життя народу, яке, в свою чергу, полягало у веденні сільського господарства. Хоча згадуваний вище дослідник лужицької міфології А.Черний у своїй праці частково описує "вищу" міфологію лужичан (пантеон богів та особливості його існування), фразеологічний матеріал показує, що вона у свідомості сучасного пересічного мешканця Лужиці не збереглася.

MYTHOLOGICAL COMPONENT IN PHRASEOLOGICAL UNITS OF UPPER-LUZHITSIA LANGUAGE

Olexander MOTORNYI

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology*

In the article functioning of mythological component in phraseological units of upper-Luzhitsia language is examined. The origin of shape of mythological character in phraseological units and status of this shape in the linguistic picture of world of transmitters of upper-Luzhitsia language is determined.

Key words: phraseological unit, shape, mythological component, linguistic picture of world, pre-Christian consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2007

Прийнята до друку 30.11.2007

¹⁹ Фразеологический словарь русского языка под. ред. Молоткова А. Москва, 1986. С. 280.

²⁰ *Trávníček F. Slovník jazyka českého. Praha, 1952. S.28.*

²¹ *Олійник І., Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. С.109.*